

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA ÁTALAKULÁSI, INTEGRÁCIÓS DILEMMÁI ÉS A MEZŐGAZDASÁG FENNTARTHATÓ FEJLESZTÉSE

(The dilemmas of integration in the transition of Central and Eastern Europe and sustainable development in agriculture)

SOMOGYI SÁNDOR

Bevezető

Berend akadémikus állapította meg egy újságcikkében, hogy Nyugat-Európában a gazdasági fejlődéshez kötődött a nemzetekké válás. Régióinkban – egy gazdaságilag fejletlen közegben – értelmiségiek hozták köztudatba a nemzeti eszmét, de úgy tűnik keveset tettek a gazdasági felzárkózást, szervezetséget támogató eszmék terjesztéséért.

Így történhetett meg, hogy hallunk földrajzi, szellemi és politikai, de nem elegendőt a gazdasági Közép- és Kelet-Európáról (KKE), fejlesztési, környezeti problémáiról, életminőségéről. Gazdasági lemaradásunk evidens. Mint minden kevésbé fejlett régióban a mezőgazdaság és élelmiszertermelés itt is fontos része a nemzetgazdaságoknak. A fejlettebbeknél ezen ágazatok relatív fontossága már lecsökkent. Ugyanakkor szinten tartásuk magas támogatásokat igényel. Ezeknek a támogatásoknak köszönhetően világpiacon versenyelőzések is jobbak.

Ilyen feltételek között KKE gazdaságáról, élelmiszertermeléséről, világpiacon pozíciókról nehéz átfogóan, elfogadható idődimenzióban gondolkodni és ugyanakkor a jövőbe tekinteni.

Itt történelmi hagyománya van a jobb teljesítményt gátló politikai, nemzeti, vallási és nem utolsósorban gazdasági érdektükközéseknek.

A nagyhatalmi rendezések sem voltak egyértelműen pozitívak. Az itt felmerülő problémákat saját érdekeik diktálta kritériumok alapján ítélték és oldották meg. Pl. az első világháború utáni igazságosnak vélt, nemzetállamokat formáló, határátvesztések ebben a régióban megbontották az addig kialakult infrastrukturális és gazdasági kapcsolatokat, növelték a térség dezintegráltságát, kiélezték a nemzeti és egyéb ellentéteket és növekedett a térség gazdasági függősége a nagyhatalmaktól.

Az itteni népek elvesztek az érdeellentétek „dajkálásában”, ahelyett, hogy készültek volna az integrációra, gazdasági függőségük csökkentésére. A szinergikus hatások ennél fogva inkább negatívak mint pozitívak.

Ilyen feltételek, feszültségek mellett törvényszerűen jelentkezett a fejlesztési kényszer, a kevésbé fejlettekre jellemző természeti erőforrások terhére történő gazdálkodás és a környezetszennyezés. Felzárkózásunk a fejlettekhez emiatt kétszeres terhet jelent. Nem csak a fejlesztési kényszer szívja el a rendelkezésre álló eszközöket, de a környezetvédelmi beruházásokat is fedezni kell ahhoz, hogy a nemzetgazdaságok eurokonformmá váljanak.

A régió társadalmi-gazdasági pozícióiról

Ez a régió soha sem volt a kapitalista fejlődés folyamán a gazdasági fejlődés metacentruma és nem is válhatott azzá. Gazdaságilag a perifériához vagy félperifériához tartozott. A gazdasági következmények közismertek.

Régióinkra jellemző, hogy a viszonyok a harmonizáció-diszharmonizáció és az integráció-dezintegráció skáláin mozognak. Érdekek, ellenérdekek véget nem érő harca zajlik szemeink előtt és ennek vagyunk részesei.

A fejlettek nem ideológiai, hanem gazdasági okokból segítették az életképtelen tervgazdálkodási és hiánygazdálkodási modell bukását. Azt remélték – tekintettel az amerikai és európai piac telítettségére –, hogy rövid távon új piacot nyitnak maguknak, ami átlendítheti a recessziótól szenvedő gazdaságuk lendkerékét a holtpontra.

Az események megmutatták, hogy a régióban, igazán működőképes – a fogyasztó társadalomra jellemző – piac nincs. Mélyreható változásokra van szükség. Nincs elegendő tőke a piac motorjainak beindítására. Ugyanakkor a gyenge infrastruktúra, feszültségek, bizonytalanság, a szocializmusból visszamaradt korai jóléti társadalmi viszonyok és demotiváltság nem nyújtanak megfelelő feltételeket a harmonikus fejlődésre.

Teljes társadalmi katarziszra és újraszerveződésre van szükség ahhoz, hogy a gazdasági átállás olyan gyors legyen mint azt sokan gondolták néhány éve, s elérjük, hogy ne csak az olcsó munkaerő hanem a szervezethez is komparatív előnyt jelentsen.

Ellentétek, válságok, ellentétes folyamatok korát éljük. Sokszor felmerül a kérdés a nehezen áttekinthető helyzetben, hogy van-e kiút? Van.

Keresni kell az együttműködést, közös érdekeket, célokat. Ez annál inkább is szükségyszerűség, mert enélkül nem lehet megvalósítani a fenntartható fejlődést, ami viszont az itteni népek életminőségének is kulcskérdése.

Közép- és Kelet-Európa gazdasági változásainak néhány jellemzője

KKE; Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Románia, Bulgária, Litvánia, Lettország, Észtország, fontos földrajzi és demográfiai része Európának. (Célszerű lett volna Jugoszláviát és Horvátországot is idesorolni, adataikat felhasználni. Vitathatatlanul komplettebb képet kaptunk volna, de érthető okokból integrációsuk a régióval még nem igazán indult meg, és reális adatokhoz is nehéz hozzájutni.)

I. TÁBLÁZAT
Közép- és Kelet-Európa és az EU összehasonlítása
(Comparison of Central and Eastern Europe with the EU)

	Népesség (millió)	T e r ü l e t					GDP/cap ECU
		összes (millió ha)	mezőgazdasági (millió ha)	%	megművelhető (millió ha)	%	
Lengyelország	38,5	31,3	18,6	59	14,3	0,37	1 907
Magyarország	10,3	9,3	6,1	66	4,7	0,46	3 150
Csehország	10,3	7,9	4,3	54	3,2	0,31	4 586
Szlovákia	5,3	4,9	2,4	49	1,5	0,28	1 643
Szlovénia	1,9	2,0	0,9	43	0,2	0,13	5 018
Románia	22,7	23,8	14,7	62	9,3	0,41	961
Bulgária	8,5	11,1	6,2	55	4,0	0,48	1 110
Litvánia	3,8	6,5	3,5	54	2,3	0,62	657
Lettország	2,6	6,5	2,5	39	1,7	0,65	850
Észtország	1,6	4,5	1,4	31	1,0	0,63	938
KKE	105,5	107,7	60,6	56	42,3	0,40	1786
EU 15	369,7	323,4	138,1	43	77,1	0,21	15 972
KKE/EU	29%	33%	44%		55%		11%

KKE mint régió valamivel több mint egymillió négyzetkilométer, aminek 40%-a művelhető. Valamivel több mint 100 milliós a lakosság létszáma, így a lakosonkénti megművelhető terület 0,4 ha. Ez kedvezőnek tekinthető, mert az EU lakosonkénti megművelhető területének a kétszerese. Ugyanakkor a fejenkénti GDP csak 11%-a az EU-beli GDP-nek, ami mutatja milyen szintű a régió gazdasági lemaradása.

Az átalakulás ezekben az országokban a gazdasági tevékenység csökkenését okozta (2. táblázat). A GDP csökkenése 1990–1992-ben általános jelenség volt. Évi átlagban –6,2%; –0,1%; majd –3,5%-ot tett ki. A javulás jelei 1993-tól mutatkoztak. Az 1991–1992-es árliberalizáció után volt az infláció a legmagasabb. Azóta csökken de lényegesen magasabb mint az EU-ban.

A költségvetési hiány, államadósság és munkanélküliség mutatói többé-kevésbé szintén kedvezőtlenek (3. táblázat).

2. TÁBLÁZAT
A GDP alakulása Közép- és Kelet-Európában az előző év %-ában
(GDP in Central and Eastern Europe in per cent of the previous year)

Ország	1990	1991	1992	1993	1994	1995*
Lengyelország	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,0	5,0
Magyarország	-3,3	-11,9	-4,3	-2,3	2,0	0,3
Csehország	-1,2	-14,2	-6,4	-0,9	2,6	4,2
Szlovákia	-2,5	-14,4	-5,8	-4,1	4,8	4,5
Szlovénia	-4,7	-8,1	-5,4	1,3	5,0	5,0
Románia	-5,6	-12,9	-10,1	1,2	2,4	2,6
Bulgária	-9,1	-11,7	-5,8	-4,2	0,2	1,0
Litvánia	-3,3	-13,1	-34,0	-27,1	2,0	5,0
Lettország	2,9	-10,4	-34,9	-14,9	-2,2	5,0
Észtország	-6,5	-8,1	-14,3	-8,2	4,0	5,0
KKE	-6,2	-10,1	-3,5	0,2	3,4	3,7
EU 15	2,9	1,6	1,0	-0,5	2,8	3,2

*1995 becslült adatok

3. TÁBLÁZAT
Egyéb gazdasági mutatók Közép- és Kelet-Európában
(Other economic indices in Central and Eastern Europe)

Ország	Infláció %		Munkanélküliség %		Költségvetési hiány a GDP%-ában	
	1994	1995*	1994	1995*	1994	1995*
Lengyelország	32,2	25,0	16,1	16,0	-2,6	-3,1
Magyarország	19,1	28,0	10,5	12,0	-5,8	-3,5
Csehország	10,0	9,0	3,2	4,0	1,0	-
Szlovákia	13,4	12,0	14,8	15,0	-5,7	-4,7
Szlovénia	19,8	10,0	13,8	13,3	-0,2	-0,2
Románia	62,0	29,0	10,8	11,6	-4,4	-3,3
Bulgária	121,9	80,0	12,4	15,0	-6,7	-6,0
Litvánia	45,0	25,0	3,8	6,2	-2,0	-2,0
Lettország	25,0	20,0	6,5	10,0	-2,2	-2,0
Észtország	48,0	30,0	5,3	6,0	-2,2	..
EU 15	3,2	3,2	11,2	10,7	-5,5	-4,5

*1995 becslült adatok

A mezőgazdaság szerepe Közép- és Kelet-Európában

A régió országaiban a mezőgazdasági termelés viszonylag fontosabb szerepet játszik mint az EU-ban, tekintettel a mezőgazdasági terület nagyságára és hozzájárulására a GDP-hez valamint foglalkoztatottsághoz. Ezt mutatják a 4. táblázat adatai is.

4. TÁBLÁZAT

A mezőgazdaság szerepe Közép- és Kelet-Európában (The role of agriculture in Central and Eastern Europe)

Ország	M e z ő g a z d a s á g i			
	terület összter. %	termelés GDP %	foglalk. összfogl.%	kivitel összkiv. %
Lengyelország	59,0	6,3	25,6	12,2
Magyarország	66,0	6,4	10,1	21,8
Csehország	54,0	3,3	5,6	7,7
Szlovákia	49,0	5,8	8,4	5,9
Szlovénia	43,0	4,9	10,7	4,7
Románia	62,0	20,2	35,2	6,8
Bulgária	55,0	10,0	21,2	20,7
Litvánia	54,0	11,0	22,4	12,8
Lettország	39,0	10,6	18,4	..
Észtország	31,0	10,4	8,2	11,0
KKE	56,0	7,8	26,7	-
EU 15	43,0	2,5	5,7	8,0

Az is könnyen belátható, hogy a régióon belül is a kevésbé fejlett országok gazdasága függ jobban a mezőgazdaságtól. Az ilyen fejlettségi fok mellett az élelmiszer-kivitel is fontosabb szerepet játszik.

Sajnos, a kivitel elé az EU mind komolyabb akadályokat gördít. Említsük meg példaként az exporttámogatás csökkenésére vonatkozó követelményeket. Nyugaton az exporttámogatás magas volt, hazánkban és a régióban alacsonyabb. (Pl. a Visegrádi Négyek intervenciós árai 1994-ben az EU intervenciós szinthez viszonyítva a gabona esetében 51–71% volt, a marhahús esetében 30–44% és a tej esetében 28–65%.) Tehát a nyugati termelők a támogatás csökkentése esetén is megőrzik előnyüket.

A szubvenciók nemzeti szintre kerülésének következményei is súlyosabbak a kevésbé fejlettekre. Ha nemzeti szintre kerülnek, akkor a szegényebb országok több paraszt szubvencionálásával kell, hogy számoljanak, amit gazdaságilag nem bírnak el, mert a költségvetési hiányt sem növelhetik lényegesen. Ha viszont a termelőket nem támogatják, azok nem lesznek konkurensak és az állam elesik a kiviteli bevételektől.

Hasonló hatása van a szabványok, minőségi követelmények, kvóták előírásának is. Bizonyos értelemben „kötött kereskedelemről” van szó. Végtermékek esetében a nyugati szabványoknak gyakran csak nyugatról behozott gépekkel lehet eleget tenni. A fejlettek a felszerelés árait diktálva tulajdonképpen a beruházási szállításokkal már elvégzik az első leföldözést.

A mezőgazdaság alakulása Közép- és Kelet-Európában

A mezőgazdaság és élelmiszertermelés az előző pontban kidomborított fontosságuk ellenére nagymértékben visszaestek az utolsó években. Az átalakulás első éveiben, azaz 1989-től 1994-ig a mezőgazdaság hozzájárulása GDP-hez megközelítőleg a felére csökkent,

A mezőgazdasági termelés jellemző alakulása nagymértékben az átalakulási folyamat hatásának tudható be. Az 5. táblázatból megállapítható, hogy Szlovénia és Románia kivételével a mezőgazdaság kibocsátása az 1989-es szint alá süllyedt.

5. TÁBLÁZAT

*A mezőgazdaság bruttó kibocsátása Közép- és Kelet-Európa néhány országában
(Gross output of the agriculture in some countries of Central and Eastern Europe)*

Ország	Bruttó kibocsátás 1989=100				
	1990	1991	1992	1993	1994
Lengyelország	94,5	93,0	82,9	84,5	78,6
Magyarország	95,3	89,4	71,6	64,7	65,6
Csehország	97,7	89,0	78,3	76,4	72,2
Szlovákia	92,8	85,9	74,0	68,4	74,6
Szlovénia	104,2	101,1	90,5	98,0	118,2
Románia	97,1	97,9	84,9	95,7	101,0
Bulgária	94,0	93,7	82,5	67,5	70,2

Természetesen, az elért eredményekre egyéb tényezők is kihatottak, pl.:

- időjárás,
- keresletcsökkenés,
- a fogyasztói támogatások csökkenése,
- infláció,
- a termelői és fogyasztói árak közötti rés növekedése,
- piacvesztés,
- az inputárak közelítése a magasabb világpiaci árakhoz, azaz az agráröllő kinyílása,
- az előzőekben felsorolt tényezők jövedelemcsökkentő hatása,
- a privatizáció, átalakulás, átszervezés okozta bizonytalanság,
- a beruházások elmaradása stb.

A mezőgazdaság üzemszerkezet átalakulása Közép- és Kelet-Európában

A hatékonyságcsökkenés fontos tényezője az üzemszerkezet átalakulása is. Az átalakulás, a tulajdonviszonyok rendezése és a piacgazdálkodással konform megoldások bevezetése elkerülhetetlen volt. Sajnos semmilyen tapasztalat nem létezett a tekintetben hogyan kell a tervgazdálkodási modelltől áttérni piacgazdálkodásra. Hogyan kell a

szocialista társadalmi rendszerről áttérni kapitalizmusra. Ha az élelmentermelés átalakítása alaposabban tervezett és előkészített lett volna, akkor a reform társadalmi költségei is alacsonyabbak és a következmények kevésbé súlyosak lehettek volna. Arról nem is beszélve, hogy a helyzetet nehezíti a megfelelő gazdasági háttér nélküli „koraszülött jóléti társadalom” lebontása is.

6. TÁBLÁZAT

*Közép- és Kelet-Európa országainak mezőgazdasági üzemstruktúrája és méretei
(Structure and size of the agricultural producers in Central and Eastern European countries)*

Ország	A mezőgazdasági terület %-ában					
	szövetkezeti		állami birtok		magángazdaság	
	korábbi	jelenlegi	korábbi	jelenlegi	korábbi	jelenlegi
Lengyelország	4	4	19	18	77	78
Magyarország	80	55	14	7	6	38
Csehország	61	48	38	3	1	49
Szlovákia	68	63	26	16	6	13
Szlovénia	–	–	8	7	92	93
Románia	61	35	14	14	25	51
Bulgária	–	41	90	40	10	19
Litvánia	–	35	91	1	9	64
Lettország	–	17	96	2	4	81
Észtország	–	33	96	–	4	67
Átlagnagyság hektárban						
Lengyelország	335	400	3140	2000	6,6	6,7
Magyarország	4179	1702	7138	1976	0,3	1,9
Csehország	2561	1430	6261	498	4,0	16,0
Szlovákia	2654	1665	5162	2455	0,3	1,0
Szlovénia	–	–	470	303	3,2	4,1
Románia	2374	170	5001	2002	1,5	1,8
Bulgária	–	750	13000	1100	0,4	0,6
Litvánia	–	450	2773	124	0,5	2,6
Lettország	–	706	3000	547	0,5	5,8
Észtország	–	567	3500	–	0,5	2,1

Az átmenet problémáit talán az is okozta, hogy túl sokat foglalkoztak a tulajdonjog problémáival, ugyanakkor keveset a gazdaság szervezetségével. A két problémakör gyakran összemosódott. Nem vitatva a tulajdonjogi problémák megoldásának társadalmi szerepét, el kell gondolkodni a dezorganizációs hatások következményeiről.

Az említett folyamatok (privatizáció, kárpótlás) hatása gazdaságilag erősen visszaható volt. Integrációk bomlottak fel, termékvertikumok zilálódtak szét, amelyek korábban tudtak bánni a piaccal. Megszűnt a kivétel felszívó hatása ami növelte a termelést és a hatékonyságot.

Sajnos a döntéshozók nem hallgatták meg az agrárágazatból élőket és szakértőit. Másik oldalról szükség is volt a tőkeelvonásra, dezinvestícióra, hiszen a rendszerváltásnak más pénzügyi forrása nem volt.

A következmények hosszú távra is súlyosak. A mezőgazdaság tőkeigényes, alacsony haszonkulcsú ágazat. Kiszorultunk hagyományos piacainkról, sőt saját piacunkon is a tőkeerős nyugati cégek termékei terjednek, mert azok a kapacitások vásárlásával piacot is vásároltak.

Ezek a problémák is a fenntartható fejlesztés kibontakozását nehezítik.

A fejlődést és jelenlegi ökológiai helyzetet befolyásoló korábbi jelenségek

A fenyegető környezeti problémák minden nap észlelhetők és a médiáknak köszönhetően közismertté válnak valamilyen formában. Ezek a problémák fokozatosan alakultak ki, ezért vissza kell tekinteni az elmúlt évtized néhány társadalmi – gazdasági jelenségére amelyek elősegítették a problémák kialakulását és utóhatásuk ma is érezhető:

A FAO 1965-ben kezdte meg a felméréseket a világ élelmezési helyzetéről és megálapította, hogy az emberiség fejlődésének legkritikusabb periódusa kezdetén áll. A FAO által szervezett élelmezési konferencia (1974) pesszimisztikus képet festett az élelmezés és emberiség jövőjéről. Megállapították, hogy az emberiségnek csak 30%-a táplálkozik jól vagy kielégítően, míg a többi gyengén, vagy éhezik.

Ilyen pesszimisztikus hangulatban neves tudósok és csoportok adtak lényegében véve *Malthus-típusú* prognózisokat. (Emlékezzünk, hogy a szocialista államok teljesen elvetették *Malthus* tanait. Ezen prognózisok viszont, inkább dicsérik és finomítják *Malthus* meglátásait.)

Leontief és munkatársai elkészítették a világgazdaság és élelemtermelés növekedését kezelő input-output modellt. Lehetségesnek ítélték az élelemtermelés jelentős növekedését és kimutatták ennek környezetromboló, szennyező következményeit is. A környezetszennyezésre úgy tekintettek mint a növekedés logikus és törvényszerű következményére.

Medows és szerzőtársai 2050-re prognosztizálták a gazdasági növekedés okozta globális környezeti katasztrófát.

Mesarovich és *Pestel* ettől eltérően regionális katasztrófákat prognosztizáltak. Lényegében ezek a prognózisok is pesszimisták voltak.

Kahn és a *Bariloche* csoport mellett természetesen az orosz kutatók is vitatták az előrejelzések értékét. Fontos kidomborítani, hogy az oroszok először e prognózisok kritikájában ismerték el, hogy a fejlődés a véges földön csak véges lehet.

Mesarovich és *Pestel* munkái figyelmet érdemelnek, mert hangsúlyozták a regionálisan differenciált, de globálisan egyensúlyt teremtő fejlesztés szükségességét. Megítélésünk szerint ez a fejlettek kollektív egoizmusát érintette. A fejletlenek differenciáltabb, egyensúlyba hozó fejlesztése csak a fejlettek fogyasztásának visszafogásával történhetne meg.

Az élelmezési konferencia, *Leontief* elemzése és a prognózisok is odahatottak, hogy kialakultak azok a FAO akciók, melyeknek a lényege úgy is értékelhető, hogy: „mindent

az élelemért". Ezen akciók hatására az élelem-termelés növekedése tényleg felgyorsult és meghaladta a demográfiai növekedést, de :

- nem csökkent az éhezők aránya a világon,
- az élelemtermelés növekedését 2-2,5-szer meghaladta a mezőgazdaság energiafogyasztásának növekedése,
- a drága technológiák gyorsabban növelték a mezőgazdaság költségeit, mint a megnövekedett hozamok a jövedelmét.

Az ENSZ első környezetvédelmi világértelkezlete (Stockholm, 1972), *Lester Brown* környezeti problémákat átfogóan kezelő monográfiája (Building a Sustainable Society, 1981) fontos kiindulópontja a környezeti problémák szélesebb körű ismertetésének.

Az alapvető problémák megfogalmazása után sem állt be gyökeres változás. A Rio de Janeiróban 1992-ben tartott konferencia csak azt állapította meg, hogy a világ globális környezeti állapota tovább romlott. A gazdagok és szegények közötti szakadék tovább növekedett.

KKE mint régió a kevésbé fejlettekhez tartozik, kisebb anyagi javakkal és kiélezettebb környezeti problémákkal rendelkezik, aminek szintén van társadalmi előzménye. A lenini gondolkodás a kapitalizmus bukását jósolta, ugyanakkor a szocializmus fejlődési lehetőségeit határtalannak kiáltotta ki. Ennek alapján a volt Szovjetunió a fejlődést az általuk gazdagnak ítélt nyersanyagforrásokra alapozták és abban a meggyőződésben, hogy lehetőségeik kimeríthetetlenek extenzív fejlesztést végeztek. Sajnos ezt a felfogást terjesztették ki a fennhatóságuk alá került, valamivel fejlettebb KKE országokra is, aminek katasztrofális következményei különösen az élelemtermelésben (kivéve Magyarországot) közismertek.

Felvetődik a kérdés, hogy hol a kiút a világ és régióink számára?

A fejlettek és fejlődők közötti eltérések megkövetelnék a differenciált fejlődést. Olyan modell szükséges, amely mennyiségi és minőségi fejlődést is felöleli. Teljesen érthető, hogy a fejlődők, tehát régióink esetében is a mennyiségi, míg a fejlettek esetében a minőségi fejlődés kell, hogy előtérbe kerüljön. Az a fontos, hogy bármilyen is a fejlesztési súlypont a környezetkímélő technológiák és az erőforrás-takarékosság legyen az alapvető kritérium.

Az ökológiai problémák állandóan napirenden vannak. A fejletteknél a kívánt életminőség miatt. A fejlődőknél a mennyiségi fejlődés szükségessége miatt. Tehát a fejlettek és fejletlenek problémái, céljai ebben a kérdésben is eltérők.

A fejlettek fenn kívánják tartani gazdasági dinamikájukat és fogyasztási szintjüket. Ennek érdekében több lehetőséget is kihasználnak:

Tisztább, energia- és anyagtakarékos technológiákat vezetnek be.

A környezetszennyező technológiákat a szegény országokba telepítik.

Felhalmozásuk egy részét a környezetszennyezés ellen használják és megfelelő kutatásokba, fejlesztésekbe fektetik.

Szigorítják az előírásokat.

A tudományos ismeretek jól átgondolt tálalásával, hitelfeltételekkel és minden más lehetséges módon úgy irányítják a kevésbé fejlettek fejlődésének szektorális arányait ahogy az nekik megfelel.

Előszórettel mutatnak rá a hiányos erőforrás-gazdálkodás következményeire, intik a fejlődőket az erőforrások kímélésére. Talán itt is igaz, hogy „a történelmet a győztesek

írják”, mert arról a fejlettek hallgatnak, hogy fejlődésük korai fázisában ők is saját erőforrásaik terhére, most pedig a kevésbé fejlettek erőforrásainak terhére gazdálkodtak/gazdálkodnak. A felsoroltak még akkor is igazak, ha azt tapasztaljuk, hogy a fejletteknél is működnek a különböző lobbyk és a fejlődés ott sem egyenes irányú.

A kevésbé fejlettek, tehát e régió környezeti problémái is másképpen jelentkeznek. Nem csak abban keresendők az okok, hogy a kevésbé fejlettek törvényszerűen a természeti erőforrások terhére gazdálkodnak. (A *Samuelson-Nordhaus* modell segítségével végzett elemzések egyértelműen bizonyítják, hogy a fejlődő országok gazdasága hajlamos az erőforrások terhére gazdálkodni.) Ebben a régióban ezt a fejlesztési törvényszerűséget, Lenintől errefelé ideológiai okok is erősítették. Az említett ideológiai álláspontok is táplálták a nyersanyag és energia az az erőforrás-pocsékoló, alacsony hatékonyságú tömegtermelés fenntartását. Közismert, hogy Lenin tagadta a mezőgazdasági termelés közismert csökkenő hozamnövekedését is.

A régió országai az előzőekből kifolyólag az átalakulás minden terhe mellett az ökológiai problémák, a fenntartható fejlesztés terheit is viselik.

A fenntartható mezőgazdaság és a technológiai fejlesztés néhány problémája

Nem az elmúlt periódusban fejlesztett technológiákban kell gondolkodni, amelyek a föld, nyersanyag és energia problémáit mellőzték, hanem az olyan új technológiák bevezetésében, amelyek föld, energia és nyersanyag takarékosagot ígérnek. Emellett a hulladékok lebontását is segítik, tehát nem lineárisak, hanem a természetes folyamatokhoz hasonlóan cirkulárisak. Az ilyen technológiák kutatása viszont tökeigényes, komoly szellemi és menedzsment jellegű munkát igényel s erre megfelelő feltételeket csak a fejlettek tudnak biztosítani.

Az innovációk terjedési problémáival is számolni kell. Elvben az innováció-diffúzióval kapcsolatban további gyorsulással lehet számolni. Azt is tekintetbe kell azonban venni, hogy a recesszió miatt leromlott feltételek között az új igények diktálta követelmények mellett (környezetvédelem, erőforráskímélés, energiatakarékosság, hulladékmentesség, amelyek csak nagyobb tudásráfordítással és kreativitással oldhatók meg) nagyobb költségekkel kell számolni, ami a tőkekorlátok miatt lelassíthatja a diffúziót. Különösen igaz lehet ez régióinkban (tehát hazánkban is), ahol a nagy befektetést igénylő kutatások elmaradtak a szükségletektől s az új megoldásokat kénytelenek lesznek megvásárolni. Ez a tőkekiáramlás félfő, hogy tovább fogja a fejlett-fejletlen, gazdag-szegény különbségeket növelni.

Ha a jelenlegi technológiák felhasználásából, vagy lecseréléséből indulunk ki könnyen beláthatóvá válik a további lemaradás veszélye. Egy fejlett ország esetében feltétlenül azzal kellene számolni, hogy fejlődésük a használatban levő technológiára alapozva a logisztikus „S” görbén már túlhaladta a progresszív növekedést és elérte a csökkenő hozadékkal jellemezhető növekedés fázisát.

Ugyanezeknek a technológiának bevezetése a növekedés érdekében egy kevésbé fejlett országban, a logisztikus „S” görbe progresszív növekedést jelző fázisát követné.

Kézenfekvőnek tűnik, hogy az adott technológia mennyiségi fejlesztése, további terjesztése növekedést biztosít.

Feltételezhető azonban, hogy a fejlettek új-minőségi technológiák bevezetésével új progresszív növekedési pályára állnak s akkor a fejlődők lemaradása minőségileg és mennyiségileg növekszik és könnyen érzékelhető lesz.

Tehát a technikai – technológiai fejlesztés és a fenntarthatóság biztosítása komoly dilemmák elé állítanak bennünket. Nem mindegy, hogy milyen stratégiát választunk, meglevő technológiákat, vagy új fejlesztéseket veszünk, fejlesztünk, vezetünk be, mert a lemaradás, vagy a felzárkózás a tét.

Irodalom

- Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries. European Commission Working Document.
- Csáki Cs. (1995) Agricultural Transformation in Central and Eastern Europe and the Former USSR: Issues of Land Reform and Farm Restructuring, EAAE Seminar, Gödöllő.
- Dunai P. (1995) Ázsia és a XXI. század, *Népszabadság*, december 16.
- Luc Ferry (1994) *Új rend: Az ökológia*. Európa könyvkiadó. Budapest, 1994.
- Láng I. (1995) A fenntartható fejlődés időszéri kérdései a mezőgazdaságban, XXXVII. Georgikon Napok, Keszthely, 1995.
- Somogyi Sándor: Evolucija poljoprivrednih kombinata u integratore agrobiznisa, Zbornik radova, Beograd, Centar Sava, 1995.
- Somogyi Sándor: Development of Farm Sistem in Hungarian Agriculture, 44th Seminar of the EAAE, Thessaloniki, 1995. october.
- Somogyi Sándor: Az erőforrásmenedzsment néhány problémája a fejlődő országokban, XXVII. Georgikon Napok, Keszthely, 1995.
- Somogyi S. – Dr. Novkovic N.: Sustainable Agricultural Development in Middle Europe and Hungary, 44th Seminar of the EAAE, Thessaloniki, 1995. oct.
- Somogyi S. Aspects of the technical development of Yugoslav agriculture. *International Journal of Technology Management*, 8. 1–2. o.
- Leontief, W (1978) *A világ gazdaság jövője*. KSH, Budapest.

THE DILEMMAS OF INTEGRATION IN THE TRANSITION OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AGRICULTURE

SÁNDOR SOMOGYI

It is characteristic of Eastern Europe where we belong that the conditions swing between harmonisation and disharmonisation and integration-disintegration. Never-ending combats of interests and counter-interests are taking place before us and we cannot avoid being part of it.

In our region the need for forced development, economic activity to the detriment of the natural resources (that is typical of the less developed region) and environmental pollution inevitably appeared. Our keeping up with the developed countries is thus a

double burden. It is not only the need for development that takes the resources that we have but also environmental investments have to be carried out in order to make the national economies Euro-conform.

In the countries of the region, agricultural production plays a relatively more important role than in the EU, considering the size of agricultural areas and the contribution of this sector to GDP and employment.

Ecological problems are continuously on the surface: in developed countries because of the splendid quality of life, in developing countries because of quantitative development and the necessity of transformation.

Transformation is presently taking place in the region, and a new phase of technical-technological development is gaining ground. We have to emphasise, however, that we cannot rely exclusively upon analogy – comparisons with the solutions of the past –, but we have to build on new development concepts.

We must not think in terms of technologies developed in the past period, which neglected the problems of land, raw material and energy, but we have to introduce new technologies which take the economical use of land, energy and raw materials into consideration. In addition, they help the breaking down of wastes, thus they are not linear but circular, similarly to the processes of Nature.

Translated by Zoltán Raffay



Repülőgépes permetezés (Pálfai L.)